

بررسی فقهی غربالگری بارداری و آسیب‌های آن

چکیده

موضوع مقاله‌ی پیش رو «بررسی فقهی غربالگری بارداری و آسیب‌های آن» می‌باشد. آزمایشات غربالگری در دهه‌های اخیر به خاطر تشخیص کودکان ناقص الخلقه و مبتلا به سندروم داون و یا ناهنجاری‌های ژنتیکی انجام می‌شود.

هدف از نگارش این مقاله پاسخ به این سوال است که آیا سقط جنین بر اساس جواب آزمایشات غربالگری جایز است یا در هیچ حالتی سقط جنین جایز نمی‌باشد؟

در این مقاله به تعریف غربالگری و سقط و سندروم داون و سپس به خطاهای آزمایشگاهی پرداخته می‌شود. همچنین نظر برخی فقها بیان شده و در نهایت به این نتیجه خواهد رسید که آزمایشات غربالگری درصد خطای بالایی دارند؛ اما اگر سه پزشک متخصص به طور قطع تشخیص دهند که ادامه حیات این جنین منجر به خطر جانی برای مادر باشد و یا منجر به بیماری صعب‌العلاج یا بدون‌علاج برای او شود و جان او را به خطر اندازد، سقط جنین قبل از دمیده شدن روح در آن (چهار ماهگی) جایز می‌باشد. در نتیجه حکم حرمت سقط جنین در این موارد خاص برداشته می‌شود.

واژگان کلیدی: آزمایش‌های غربالگری، سقط، سندروم داون، ناهنجاری ژنتیکی.

طرح بحث

امروزه در جامعه‌ی پزشکی تأکید زیادی بر انجام آزمایشات غربالگری می‌شود به طوری که اکثریت قریب به اتفاق پزشکان دستور انجام این آزمایشات را برای مادران باردار می‌دهند تا تشخیص دهند که جنین از سلامت جسمی برخوردار است یا خیر؟

در گذشته‌های نسبتاً دور راهی وجود نداشت که بتوان ناهنجاری‌های کروموزومی را تشخیص داد و لذا در قانون و بین فقها هم حکم حرمت سقط جنین جاری بود اما اکنون با توجه به آزمایشات انجام شده در موارد خیلی نادر، فقها و مراجع سقط جنین را جایز می‌شمارند.

هدف از نگارش این مقاله این است که دریابیم آیا صرف اینکه در یک آزمایش ناهنجاری و نقصی برای جنین تشخیص داده شود می‌توان مجوز سقط را صادر کرد یا اینکه جواز سقط جنین تابع شرایط خاص و نادری است که تشخیص آن بر عهده‌ی پزشکان متخصص و متعهد و متدین می‌باشد؟

سوال اصلی: سقط عمدی جنین به خاطر جواب آزمایشات غربالگری چه حکمی دارد؟
سوالات فرعی:

سقط عمدی جنین به طور کلی چه حکمی دارد؟

سقط عمدی جنین به خاطر تشخیص نقص عضو در آزمایشات غربالگری چه حکمی دارد؟

آیا صرف وجود نقص عضو یا ناهنجاری می‌تواند مجوز سقط یک انسان بشود؟

سقط عمدی جنین ولو به خاطر تشخیص مشکلات ژنتیکی چه حکمی از نظر فقها دارد؟

برای پاسخگویی به سوالات مطرح شده ابتدا توضیحات اجمالی در مورد مفهوم غربالگری و سندروم داون و ناهنجاری‌های جنینی داده می‌شود. سپس رابطه‌ی سقط جنین به سبب ناهنجاری‌های ژنتیکی یا ناقص الخلقه بودن با قاعده‌ی لاجرح بررسی می‌شود و پس از آن به خطاهای پزشکی در آزمایشات غربالگری پرداخته می‌شود.

در نهایت به این نتیجه می‌رسیم که سقط جنین بعد از دمیده شدن روح حرام است اما قبل از دمیده شدن روح، اگر جنین برای ادامه‌ی حیات مادر مشکل حاد ایجاد کند فقها اجازه‌ی سقط داده‌اند.

توضیح اجمالی در مورد چگونگی آزمایشات غربالگری

باتوجه به شیوع نسبتاً زیاد سندروم داون (یک در هر ۷۰۰ زایمان) درسال‌های اخیر، انواع گوناگونی از روش‌های غربالگری برای شناسایی زنان باردار که احتمال ابتلاء جنین آنها به سندروم داون بالاست، ایجاد شده است. (بکتاشیان، صادقی، ۱۳۹۶ش، شماره ۱۱، ص ۲۳)

درآزمایشات غربالگری دو مرحله‌ای تلفیقی از نتایج تست‌های سه ماهه‌ی اول و دوم استفاده می‌شود که بصورت ترکیبی یا متوالی می‌باشند. در آزمون ترکیبی، نتیجه‌ی نهایی پس از انجام مرحله‌ی دوم و با تلفیق نتایج تست‌های مرحله‌ی اول و دوم اعلام می‌شود. در آزمون متوالی بستگی به نتایج آزمون مرحله‌ی اول، نیاز به انجام آزمون مرحله‌ی دوم مشخص می‌شود و بسته به خطر تشخیص داده شده، تصمیم به انجام آزمایش ژنتیک یا غربالگری مرحله‌ی دوم گرفته می‌شود. (بکتاشیان، صادقی، ۱۳۹۶، ص ۲۳)

آزمایشات غربالگری مجموعه‌ای از تست‌های خون و سونوگرافی است که به منظور بررسی سلامت جنین و غربالگری گروه‌های پرخطر از لحاظ بیماری‌های عفونی، سندروم داون و برخی دیگر از نقایص ژنتیکی و ناهنجاری‌های فیزیکی در ماه‌های مختلف بارداری انجام می‌شود. (Fardalab.com)

از همین رو است که در پزشکی، انجام دادن آزمایشات غربالگری اهمیت ویژه‌ای دارد تا درصد نوزادانی که با ناهنجاری‌های ژنتیکی یا نقص عضو یا سندروم داون متولد می‌شوند کاهش پیدا کند و به تبع آن جامعه‌ی انسانی از وجود چنین افرادی که ناهنجاری یا نقص دارند مصون باشد.

الف. مفهوم شناسی

۱. مفهوم شناسی سقط

سقط جنین به معنای از دست رفتن محصول حاملگی (جنین یا رویان) قبل از هفته‌ی بیستم بارداری است. ولی پزشکان بیشتر از این اصطلاحات برای توصیف هرگونه پایان حاملگی در سه ماهه‌ی اول بارداری استفاده می‌کنند.

سقط جنین به معنای پایان یافتن بارداری در هر مرحله‌ی است که زندگی جنین در جریان است؛ اگر چه غالباً به لحاظ فنی و تخصصی خاتمه یافتن بارداری به واسطه‌ی جراحی یا خارج کردن جنین یا رویان از رحم (پیش از آنکه قادر به ادامه‌ی حیات باشد) را اسقاط جنین می‌گویند. مرگ جنین اگر به صورت خود به خود رخ دهد به آن سقط خود به خودی (ناخواسته) گفته می‌شود. (ویکی پدیا، دانش نامه آزاد)

۲. مفهوم شناسی غربالگری

غربالگری در پزشکی، راهبردی است که در یک جمعیت به کار میرود تا یک بیماری را در افرادی که فاقد نشانه‌ها و علائم هستند، شناسایی کند.

بر خلاف اغلب موارد در پزشکی، آزمون‌های غربالگری بدون شاهد بالینی از بیماری، بر روی افراد انجام می‌شود. مقصود از غربالگری شناسایی زود رس بیماری در یک جامعه است تا به این ترتیب با فراهم شدن امکان مداخله و مدیریت پیش هنگام، میزان مرگ و میر و ابتلا به بیماری کاهش یابد.

گرچه ممکن است غربالگری به تشخیص زود رس بیماری منتهی شود، نشان داده شده است که همه‌ی آزمون‌های غربالگری که مورد غربالگری قرار می‌گیرند نفع نمی‌رسانند.

تشخیص بیش از حد و واقع موارد، تشخیص غلط و یا ایجاد حس کاذب مصونیت از بیماری،

برخی از عوارض جانبی غربالگری هستند. (Hamshahyonline.ir، دیماه ۱۳۸۷)

۳. مفهوم‌شناسی سندرم داون

سندرم داون یکی از رایج‌ترین علل عقب ماندگی ذهنی است که تقریباً در یک نوزاد از هفتصد نوزاد متولد شده‌ی زنده مشاهده می‌شود.

این سندرم شایع‌ترین عامل ژنتیکی عقب ماندگی ذهنی با درجات متغیر است که از جمله پیامد‌های بارز آن تأثیر پذیری رشد و تکامل مهارت‌های شناختی-زبانی به شکل تأخیر زبانی و نقایص و نارسایی‌های گفتاری است.

مطالعات نشان می‌دهد که در کودکان با سندرم داون، مهارت‌های خواندن و مهارت‌های زبانی نه ماه دیرتر از کودکان عادی رشد می‌کند. همچنین مشخص گردیده است که در این کودکان بین مهارت‌های آگاهی واج شناختی و مهارت‌های خواندن و مهارت‌های زبانی رابطه وجود دارد. در این کودکان مهارت‌های آگاهی واج شناختی در هجاهای میانی کلمات بسیار مشکل‌تر بوده است.

ب. پیشینه‌ی غربالگری

فعالیت پزشکان ایرانی در چند دهه‌ی اخیر در بعد ژنتیک انسانی پیشرفت زیادی داشته است. به طوری که آنان در بحث پیشگیری از بیماری‌های ژنتیک و تشخیص قبل از تولد آن به نتایج فوق العاده‌ای دست پیدا کرده‌اند و برنامه‌های متعددی را برای پیشگیری بیماری‌ها، قبل از تولد و قبل از ازدواج در دست اجرا دارند. (Hamshahyionline.ir، آذر ماه ۱۳۸۸)

علم ژنتیک درباره‌ی ارتباط ژن‌ها با تظاهرات بیرونی و اثرگذاری ژن‌ها بر فعالیت‌های بیولوژیک انسان است. تحقیقات نشان می‌دهد که بسیاری از بیماری‌ها ناشی از تغییرات ژنتیک است. اختلال ژن‌ها در بسیاری از موارد باعث ایجاد نارسایی در عملکرد انسان می‌شود. به کمک علم ژنتیک می‌توان از وقوع بسیاری از بیماری‌ها پیشگیری کرد. (Hamshahyionline.ir، آذر ماه ۱۳۸۸)

۱. مفهوم سقط جنین از دیدگاه‌های مختلف و علل عمدی سقط

کلمه سقط در لغت به معنای افتادن، سقوط کردن، انداختن و خارج شدن، از بین رفتن و واقع شدن است.

کلمه‌ی سقط در فقه و حقوق در اصطلاح فقها به معنی خارج شدن جنین از رحم مادر، قبل از کامل شدن آن است؛ به عبارت دیگر اگر جنین قبل از پایان دوره‌ی حمل و کامل شدن بصورت مرده از رحم خارج شود بدان سقط می‌گویند. (احمدپور نجوانی، بی‌تا، ص ۲۹)

اما قانون مجازات اسلامی که در جلسه مورخ ۱۳۷۰/۹/۷ مجمع تشخیص مصلحت نظام با تصویب ماده‌ی پنج آن، بدان‌گونه که قبلاً در مجلس شورای اسلامی تصویب شده بود به تصویب نهایی رسید.

قانون به پیروی از احکام فقه اسلامی، سقط جنین را تعریف نکرده است، بلکه در کتاب چهارم در باب دیات مواد ۴۸۷ الی ۴۹۳ را به دیه‌ی مقرر برای سقط جنین اختصاص داده است و این همان مواردی است که قبلاً قانون‌گذار در قانون دیات مصوب ۲۴ آذر ۱۳۶۱ در موارد ۱۹۴ الی ۲۰۰ به عنوان دیه‌ی سقط جنین آن را تصویب و دادگاه‌ها آن را اجرا و اعمال نمودند. (احمدپور نجوانی، بی‌تا، ص ۲۹)

۲. رابطه‌ی سقط جنین به خاطر ناقص بودن یا وجود مشکلات ژنتیکی با

قاعده‌ی لاجرح

یکی از مصادیق کاربردی قاعده‌ی لاجرح در علم پزشکی مسأله‌ی سقط جنین است. حمایت از جنین موضوعی است که از قدیم در جوامع بشری مطرح بوده و در نظام‌های حقوقی بسیاری از کشورهای جهان مورد توجه واقع شده است. در حقوق کیفری ایران تعرض به حق حیات جنین منبع قانونی داشته و جرم محسوب می‌شود. از نظر پزشکی، به اخراج عمدی یا مصنوعی یا خروج خود به خود حمل قبل از موعد طبیعی، سقط جنین گفته می‌شود

(زارع، ۱۳۸۱: ص ۱۷)

از نظر حقوق دانان سقط جنین اقدام به خروج غیر طبیعی حمل، به وسیله ی مادر یا غیر او، به نحوی که حمل خارج شده از بطن مادر زنده نبوده و یا فاقد قابلیت زیستن باشد. (نوری، ۱۳۷۹، ص ۱۷)

در سقط جنین دو موضوع مطرح می‌شود:

یکی اینکه ادامه‌ی باراداری به دلیل بیماری‌های مادر، خطر جانی برای او دارد مثل بیماری‌های قلبی و فشار خون.

مورد دوم بیماری‌هایی که مربوط به خود جنین است مثل ناقص الخلقه‌ها.

حرمت سقط جنین از احکام اولیه و مسلمی است که عموماً کتاب و سنت به طور صریح بر آن دلالت دارد؛ اما همانند هر حکم اولیه‌ی دیگر، در صورت عروض عناوین ثانویه‌ای مثل عسر و حرج موجب تغییر عنوان موضوع حکم حرمت می‌شود. این موارد خاص جایی است که ادامه‌ی بارداری موجب مرگ مادر شده و یا سلامتی او را به خطر می‌اندازد و نیز مواردی که تولد فرزند با ناهنجاری‌های جنینی حاد، مستلزم عسر و حرج والدین و یا خود طفل گردد. (شربتیان، ۱۳۹۶، دوره ۱۱، ص ۲۴۱)

بعضی از فقها با وجود عسر و حرج سقط جنین را جایز می‌شمارند، مانند مرحوم فاضل لنکرانی.

آیت الله سیستانی نیز سقط جنین قبل از دمیده شدن روح را با عذر و ضرر غیر قابل تحمل جایز دانسته‌اند. معنای درخطر بودن سلامتی جسمی و روانی مادر، دایره‌ای وسیع بلکه مبهم دارد؛ زیرا شدت و ضعف این مسأله در مصادیق مختلف متفاوت است؛ مثلاً ابتلای مادر به بیماری صعب‌العلاج یا بدون‌علاجی که نیاز به درمان مستمر دارد و تأخیر در درمان در حین بارداری موجب ابتلای مادر به نقص عضو دائمی شود و یا بیماری‌هایی که خطر جانی در پی ندارد، اما ادامه‌ی زندگی را برای مادر با مشقت بار نموده و بیماری را در وجود مادر شدت بخشیده و مانع معالجه‌ی او شده و یا طول مدت بیماری را افزایش می‌دهد؛ بنابراین در مرحله‌ی قبل از دمیده شدن روح با استفاده از قاعده‌ی نفی عسر و حرج، در صورتی که بقاء جنین مستلزم نقص عضو یا

مشقت غیر قابل تحمل برای مادر باشد و یا موجب کاهش عمر او گردد سقط جنین مجاز می‌باشد. (شربتیان، ۱۳۹۶، ص ۲۴۱)

سازمان پزشکی قانونی تنها مرجع قانونی ایران است که بر اساس فتوای برخی از فقها مانند مقام معظم رهبری در موارد عسر و حرج قبل از حلول روح در جنین، مجوز سقط را صادر می‌کند. در ماده واحده قانون سقط درمانی آمده است: «سقط درمانی با تشخیص قطعی سه پزشک متخصص و تأیید پزشکی قانونی مبنی بر بیماری‌های جنین که به علت عقب ماندگی یا ناقص الخلقه بودن موجب حرج مادر است، یا بیماری با تهدید جانی مادر توأم باشد، قبل از ولوج روح (چهار ماه) با رضایت زن مجاز می‌باشد و مجازات و مسئولیت متوجه پزشک مباشر نخواهد بود.» (شربتیان، ۱۳۹۶، ص ۲۴۲)

ج. خطای پزشکی در آزمایشات غربالگری

آمار مثبت کاذب در فرآیند غربالگری، خطایی است که ممکن است در همه‌ی آزمایش‌ها و آزمایشگاه‌ها رخ دهد اما خطای کاذب در فرآیند غربالگری واجد جایگاه خطیری است که آن را از سایر خطاهای آزمایشگاهی متمایز می‌سازد، زیرا خطا در این فرآیند، موجب هدایت مادر به سمت آزمایش‌های تکمیلی می‌شود و به تبع آن ممکن است منجر به سقط جنینش بشود. لذا تبعات روانی سنگینی بر مادر و نیز هزینه‌های گزاف اقتصادی برای خانواده خواهد داشت. (Farsnews.ir، ۱۳۹۹)

متأسفانه آمار مثبت کاذب و منفی کاذب در کشور ما بسیار زیاد است. در ایران آمار مثبت کاذب برای غربالگری زایمان حدود ۵/۱۶ درصد محاسبه شده است این به این معناست که برای پیدا کردن هر یک نفری که مبتلا به سندرم داون است باید ۱۶۰ نفری را که به احتمال زیاد نوزادشان سالم است را احتمالاً دچار نقص جنینی تشخیص داده و او را به سمت آزمایش‌های تکمیلی هدایت کرد.

از سوی دیگر، آمار منفی کاذب غربالگری ما هم بسیار بالاست. در شرایطی که سالانه ۱۰۰۰

تا ۱۵۰۰ جنین داون از بین تمام بارداری‌ها، نتیجه شان مثبت می‌شود؛ یعنی اگر ما هیچ گونه غربالگری انجام ندهیم، انتظار داریم که بین ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ جنین داون، متولد بشوند؛ اما تقریباً تمامی زنان باردار را درگیر فرایند غربالگری کرده ایم تا ۱۵۰۰ نفر مذکور را بیابیم در حالی که بنا بر آمار رسمی سال‌های گذشته، سالی ۳۰۰ نوزاد داون علی‌رغم غربالگری‌های انجام شده، متولد شده است. از چنین وضعی در ادبیات علمی به آمار منفی کاذب تعبیر می‌شود.

د. نظر بعضی فقهای امامیه در مورد دیه سقط جنین

نخستین حقی که در قرآن کریم برای انسان مطرح شده، حق حیات است. نابودی حق حیات یک نفر به ناحق، برابر با نابودی همه‌ی افراد جامعه محسوب می‌شود و سقط جنین انسانی که خداوند از زمان نطفه برای آن حرمت قائل شده است به عنوان حکم اولی، قبل و بعد از دمیده شدن روح حرام است؛ اما با این وجود در قاعده‌ی (نفی ضرر) در صورت رخ دادن حالت‌های استثنایی از قبیل حفظ جان مادر، به عنوان حکم ثانوی سقط جنین پیش از دمیده شدن روح جایز خواهد بود. سقط جنین در حقوق ایران با وجود دو شرط جایز خواهد بود:

۱- خطر جانی برای مادر داشته باشد.

۲- جنین قبل از ولوج روح باشد.

حضرت آیت الله خمینی، آیت الله اراکی و گلپایگانی و دیگر علمای گذشته، چه سقط عمدی باشد چه شبه عمد، چه خطایی، فقط پرداخت دیه را ثابت می‌کنند و مجازات قصاص را در مورد جرم سقط جنین رد می‌نمایند و معتقدند که سقط جنین قصاص ندارد و فقط مرتکب باید دیه بدهد.

و بنا بر احتیاط در سقط عمدی جنین که روح جنین دمیده شده باشد، علاوه بر دیه، پرداخت کفاره را نیز لازم می‌دانند.

آیت الله تبریزی و آیت الله موسوی اردبیلی در صورت اثبات ضرورت خطر جانی برای مادر اسقاط جنین را حتی بعد از دمیده شدن روح بلا اشکال می‌دانند که اختلاف نظر آن‌ها با علمای

دیگر و علمای گذشته واضح و محرز است.

همچنین شهید ثانی معتقد است در صورتی که روح در جنین دمیده شده باشد، سقط عمدی موجب قصاص است.

صاحب جواهر نیز همین اعتقاد را دارد.

پس اعتقاد به قصاص در صورت سقط عمدی جنین پس از حلول روح در میان علما بی سابقه نیست.

شهید ثانی در کتاب لمعه چنین بیان می‌دارد:

دیهی جنین را در صورت قتل عمدی از مال جانی بر می‌دارند، در صورتی که جانی را به واسطه‌ی قتلش نکشند، مثل اینکه روح در جنین حلول نکرده باشد یا اگر روح دمیده شده باشد ولی دم رضایت داده باشند که جانی را قصاص نکنند. (میلانی، شفیعی، ۱۳۹۹ش، دوره ۶، شماره ۲،

ص ۲۷۷)

نتیجه بحث

از مجموع مطالب گذشته به این نتیجه می‌رسیم که سقط جنین به عنوان حکم اولی در هر حالتی و به هر دلیلی حرام است؛ اما به عنوان حکم ثانوی در موارد و شرایط استثنایی جایز می‌شود.

یکی از مواردی که سقط جنین جایز می‌شود در حالتی است که ادامه‌ی حیات جنین برای مادر ضرر جانی داشته باشد یا باعث بیماری لاعلاج یا صعب‌العلاج در مادر شود و جنین هم باید قبل از چهار ماهگی باشد.

در این صورت با تشخیص قطعی پزشکان متخصص سقط جایز می‌شود.

اما اینکه در جامعه‌ی پزشکی امروز، آزمایشات غربالگری به خاطر تشخیص کودکان ناقص یا دچار ناهنجاری ژنتیکی انجام می‌شود، به نظر می‌رسد که نمی‌تواند مجوزی برای سقط هر گونه تشخیص ناقص یا مشکل جسمی باشد، زیرا اولاً خطاهای آزمایشگاهی بسیار زیادی در این آزمایش‌ها وجود دارد و ثانیاً صرف اینکه یک جنین نقص عضو دارد و یا در یادگیری دوران حیاتش کندتر از بقیه است یا نقص عضو دارد نمی‌تواند باعث جواز سقط باشد چون به هر حال جان انسان‌ها حرمت دارد و به هر طریقی باید حفظ شود.

در نتیجه باید در نظام پزشکی جمهوری اسلامی ایران تجدید نظر شود و کودکان بی گناه به خاطر تشخیص‌های غلط آزمایشات غربالگری جان خود را از دست ندهند.

منابع و مأخذ

✽ قرآن کریم

۱. احمدپور نجوانی، علی، تحلیل کیفری جرم سقط جنین
۲. بکتاشیان، مجتبی، صادقی، بررسی آزمایشات غربالگری پیش از تولد مادران باردار و مقایسه آن با کاربوتیپ جنین، دوره بیستم، شماره ۱۱، بهمن ۱۳۹۶
۳. زارع، غلامعلی، جزوه‌ی پزشکی قانونی و مقررات پزشکی، تهران، پزشکی قانونی، ۱۳۸۱
۴. شربتیان، محمود، گستره مصادیق قاعده لایحه در فقه پزشکی، فصلنامه علمی-پژوهشی علوم اجتماعی، ویژه نامه پیشگیری از جرم و حقوق، دوره ۱۱، زمستان ۱۳۹۶
۵. میلانی، علیرضا، شفیع، بررسی سقط جنین در حمایت از نفس مادر، مطالعات علوم

سیاسی، حقوق و فقه، دوره ۶، شماره ۲، تابستان ۹۹

۶. نوری، رضا، جرم سقط جنین، مجله حقوق قضائی دادگستری، تهران، ۱۳۷۹

ویکی پدیا، دانش نامه آزاد

Fardalab.com

۱۳۹۹. Farsnews.ir

۱۳۸۷. Hamshahyionline.ir، دیماه

۱۳۸۸. Hamshahyionline.ir، آذر ماه

